

Мая Горчева
УниБИТ
unibit@unibit.com

Отровата на искреността: Мотивът за двойника в романа „Безразличният“ на Цветан Марангозов между литературна реконструкция, биографично свидетелство и разсекретени досиета

Един ден ще се превърнем в радиоактивни изотопи
и тогава светът ще разбере
колко малко струват неговите идеи и системи.
Цветан Марангозов, 1959¹
Заставам очи в очи с досието – моя невидим двойник.
Блага Димитрова, 1965²

¹ Марангозов 1959: 65. По-долу към цитатите от романа „Безразличният“ са дадени страниците според първото издание в изд. Народна младеж от 1959 г.

² Цитатът е от романа „Пътуване към себе си“, чийто сюжет води към други посоки от обсъжданите по-долу, но темата за досиетата, разгледана тук, е увенчана с обобщения, които разкриват драмата на обречения на двойственост индивид. Ето продължението: „Заставам очи в очи с досието – моя невидим двойник. Моето обратно аз, което съдържа всичко черно, опетнено от мен. Досието – моята неотменна сянка, следваща ме по петите, без да мога да я видя. Като задгробна сянка. Аз се защитавам, а досието ме опровергава, избличава. Аз искам да бъде чиста, а досието ме пръска с кал. Безсилна съм пред него. Не зная какво знае то. Може би то знае повече, отколкото аз зная за себе си. То е по-действително от мен самата. Досието е така неопровержимо, че аз изчезвам, стопявам се в неговата мрачна сянка, сама ставам тъмна, кална. Сега вече е постигнато единство. Няма раздвоение. Сега сме едно – аз и моят черен двойник, досието...“ (Димитрова 1965: 383). И в хода на този сюжет досието за бащата – „враг“ става средство за натиск върху героинята да следи другите и доносници – „да проучва“ и „разузнава“ – същото, което преди развързката иска следователят от героя на романа „Безразличният“ на Цветан Марангозов. И героинята на Блага Димитрова е готова „за да оправдая това незаслужено и неизкупено доверие“, дори усеща „непозната радост“, едва ли не гордост, че има такава отговорна задача. Двойното кодиране на двулчието ли е това? Или смразяващата гримаса на безсилния сарказъм?

The truth potion

The Motive of the Double-life in the Novel “The Indifferent” by Tsvetan Marangozov between the Literary Reconstruction, Biographic Evidence and Unclassified Files

Abstract

The theme of a double life, characteristic of the writing of Bulgarian emigrants, has gained a hypertextual and especially existential meaning after the disclosure of the writer as an agent of the services. He is simultaneously a witness and a discloser in his works: the ordeals of signing the declaration of secrecy are retold in both editions of the novel “The Indifferent”; it spurs to the ruthless self-disclosure in the dramas “The Mushroom” and “The Smile of Fear”. The research traces the relationship between the textual evidence in both editions of the novel as well as the memory of the double existence of the author in order to outline the significance of literary evidence as the most truthful memory of the “cluelessness” of time.

Keywords: Zvetan Marangozov, unclassified files of Bulgarian writers, “The Indifferent”, “The Mushroom”, “The Smile of Fear”

Мотивът за двойничеството е изпробван вече като изходна точка за разплетане на литературни и биографични сюжети около писателя емигрант Георги Марков от Инна Пелева в наскоро излязлата книга „Снимки с непознати“.³ С не по-малко аргументи от този мотив може да тръгне цялостното представяне и на други невъзвращенци, оставили текстове и преди, и след емиграцията си, чието битие, а и писане са удвоени с прекрчаването на границата. И ако този мотив се набива в очи при автори като Цветан Марангозов или Димитър Бочев, то спецификата му като израз на определена екзистенциална нагласа може по-скоро да се разбере в съпоставка с отсъствието му при други автори в емиграция, а той липсва от меланхолната вгълбеност на Христо Огнянов или ескизите на Христо Бояджиев, но пък го има в сатириите на неемигрирания Константин Павлов. Липсва също от модерното писане на емигранта Атанас Славов, при което именно поради модерността му предварително очакваме да се яви *Doppelgänger*. Това ще е основата за формулирането на хипотезата,

³ Срв. „Всъщност точно той – мотивът за двойничеството – би могъл да се превърне в опорна точка на критическото говорене за убития писател, на сегашния разказ, осмислящ живота и психичността „Георги Марков“ (Пелева 2017: 164).

която ще бъде в основата на представеното по-долу изследване, а именно: мотивът за двойничеството, въпреки екзистенциалната му фактичност, не е задължителен нито за емигрантското писане, нито за модерната поетика, а за особен тип писане, неотделимо от изказването на травмата от реалното, за неразрешимите етични императиви и на двойното битие на аза, изживявани по своему във всяко едно от тези творчески съзнания. Какви свидетелства за това двойничество ще открием в текстовете на Цветан Марангозов?

Авторът, както впрочем и Георги Марков, дава ясна директива със заглавията на свои творби да четем текстовете му именно през този мотив (срв. „Другият“, „Двама“; натрапливо се повтаря мотивът в „Огледало“, „Антитеза“, „Рикошет“, „Сплин“, „Кой кого сънува“, „Позиция“, „Бицефалия“ или „Негатив“ от първата му стихосбирка „Децата на Русо“, 1991). „[Д]рамата на поетическия субект на „Децата на Русо“ е преди всичко драма на невъзможната Другост“ е изходната точка за прочита на стихосбирката, предложен от Боян Манчев (Манчев 2002: 7). В този ранен прочит през Лакановата тематика (но и терапия) на идентичността и Другостта не се обсъжда отношението към реално-биографичното битие, нито социално-историческите контексти, каквито изведе скорошното изследване „Снимки с познати“ на Инна Пелева (Пелева 2017). Фокусирано върху биографичните сюжети, то откроява други мотиви или възли на нерешимото двойно битие и разцепването между съзнание за морална цялост и аморалност на постъпките – и препратките към това изследване по-долу ще са многобройни. При Цветан-Марангозовото писане двойното битие не идва само от биографичния опит, а е засвидетелствано в текстове – с двата текста на романа „Безразличният“ от 1959 и 2000 г. – композирани по един замисъл и дописвани според контекста – в първия случай, под натиска на цензурата, а във втория – в еуфорията на сразената цензура и волята за саморазобличение. Преработен или възстановен е началният вариант през 2000 г.? По-долу ще го наричаме неутрално, а бездруго и неточно „второ издание“.⁴

Появата на този роман, който разказва за „бившите“, както и за две бягства, при това едното е успешно, за студентите подове на килиите в соцзатворите, освен това, изглежда невероятен факт според днешните ни следтоталитарни представи за строгостта на режима, но пък тази поява не е регистрирана от общосподелените оценки в контекста си – романът е прошумолил абсолютно без да впечатли никого в софийските среди (Ефтимов 2013: 224-225). Изнесен е зад граница (именно издаването му е очаквал младият автор, за да емигрира, независимо, че зад „Желязната завеса“ е бил и преди това⁵) – и

⁴ Своеобразен аналог при Георги Марков е мотивът „Великият покрив“, останал обаче без първия текст, а във втория очевидните последвали оценки пречат да реконструираме този начален възможен-да-се-публикува първи вариант.

⁵ За да предвара каквото и да е вменияване на връзки и протекции от „службите“ или особена привилегированост за пътуванията на Цветан Марангозов зад граница,

там не е впечатлил никого – нито като възможност да се вземе на въоръжение от антикомунистическата пропаганда, нито като сюжет с кинематографичен потенциал. Не е проявил настойчивост навярно и авторът (срв. Марангозов 1945). И още един очевиден парадокс в публичното присъствие на този роман за днешните представи: написването, а след това перипетиите около издаването му са проследими, изводими и обясними с биографични факти или факти от контекста, но пък тълкуването му упорито стои извън контекста – и то не само идеологическия, но и чисто литературния, макар че за многопластовото кодиране на това време, както за участието му в отвъдбългарски морални дебати този роман е получил едно от най-елегантните и прозорливи литературно-критически тълкувания на български, каквото е „Безразличният“ и работата на стила“ на Йордан Ефтимов (Ефтимов 2013) – изследване, което също ще се споменава нееднократно по-долу. Именно към реконструирането на тези контексти добавя щрихи тук предложеното изследване, предизвикано обаче от днешния ни контекст и дебатираният днес теми.

На първо място, повод бе оповестяването на факта на подписана декларация за сътрудничество от младия Цветан⁶, а този факт вече е обявен и разказан в романа „Безразличният“, и в двете издания. Реконструирайки това свидетелство, романът добива извън неутралните си жанрови характеристики (Йордан Ефтимов изброява: роман на разочарованието, роман на идеите, билдунгсроман – „който завършва с неуспех“, социална сатира; вижда в него „качества на параекзистенциалистки роман“, Ефтимов 2013: 256, 272) смисъла на изповед, на „издаване на тайната“ за обществото на фалша и режима, но и на своята „тайна“ – саморазголване и самоизобличение за собствения страх и предателства. Това е роман документ и донесение срещу себе си, аутопсия на двойничеството, на което системата обрича аза.

Марангозов започва една лична равностетка с миналото – колективно и лично – чрез собственото писане. С късна дата той наново преживява омерзението от цинизма на ранните си работи, написани със съзнанието за фалша им, но и с очакването за успех. Ще го обясним лесно с наложената от „правилата на играта“ в тоталитарното общество двойственост между това, което мислиш, и това, което пишеш, за да има хонорар. Но подпечатано с текст това свидетелство вече става рефлексия за човека и историята, става памет и морална норма. За това авторът ще може да заговори едва през 1994

ще припомня добре известния факт, направил това възможно – Цветан е пътувал за среща с майка си немкия.

⁶ В библиографията няма да стои препратка към списъците на комисията по досиетата, нито към коментарите в медиите или ФБ дискусиите. Смятам, че проследяването им би било отново едно изместване в несъщественото за целта на настоящото ми проучване, а и да си призная – скучно ми е да чета неща, чиито автори при следващия случай ще тълкуват другояче или просто ще са ги забравили, защото вече обсъждат следващия наболял въпрос.

г. в монолога – „изповед с гарантиран труп“ – „Гъбата“.

И така, потърсих текстовите свидетелства на цинизма – онези ранни текстове, събудили самоомерзението и самобвиненията на писателя. Ей богу – само Богу мога да благодаря, че късната ми поява сред пишещите за българска литература ме е предпазила от задължителното участие в идеологически лагери и крила, както и от дилемите на двойственото битие, и нека това признание не стои неуместно в един посветен на литературната история изследователски опус. Проследявайки текстовите следи на мотива за двойничеството, възстановявам скритата история зад текста и моралните идиосинক্রазии на това свидетелство, безсилна да заема различна от филологическата търпеливост позиция или да развенчавам изграждания образ на двойното битие като печеливш повествователен модел. Може би също съм покорна на фалша на своите така безопасни оценки?

Тъкмо обратното – романът ме привлече тъкмо с митологизиращия си потенциал като едно предсказание за бъдещата лична биография на Цветан Марангозов. Ето откъси от диалога на Николай с приятеля Гавраил:

- И така... ще емигрираш – провлече Гавраил, като че ли говореше на себе си. – И какво мислиш да правиш там?
- Не знам... Мразя комунизма. Стига ми да се измъкна от неговата зона.
- Ще се бориш, а? – подхвърли подигравателно той.
- Не, но ще се радвам, ако се върна един ден в свободна България.
- Ха, ха, ха! – засмя се брутално Гавраил. (с. 65)

Както емиграцията, така и завръщането стават биографичен факт за Цветан Марангозов. Романът показва неуспешния опит на Николай за бягство, но от книжаря Бисеров той научава как може да стане безпроблемното минаване на границата – с паспорт, получен „срещу прилично заплащане“ (с. 179). Тъкмо така – само че легално, за гостуване при майка си в Хамбург, с препоръка от Георги Джагаров, т.е. от писателската гилдия, макар да е ясно, че не възнамерява да се върне, – през юли 1960 г. емигрира Цветан Марангозов. Колкото до опита му да премине границата навръх новата 1951 г., пистолет не е носил. От ареста го взима баща му – видния тогава писател, а и архитект Николай Марангозов, тъкмо както е разказано за излизането на героя от психиатрията на Александровска болница: „[к]огато ме изписаха, той дойде да ме вземе с файтон“ (с. 176). Цветан е и в група, която се кани да пресече границата през есента на 1952 г. – тогава опитват да се снабдят и с оръжие, но и правят доброволни донесения. Романът разказва епизоди и от двете замислени бягства. Знак за това в първото издание от 1959 г. е посвещението на Петър Балчев („и на всички ония, които одобряват малкото стихотворение на Бертолт Брехт [...]“) – съученик на Цветан, един от групата.⁷ В следващите преиздания на

⁷ Портрет на Петър Балчев стои сред посочените примери за съпротива сре-

романа след 1993 г. името липсва.

За своето, вече литературно изиграно бягство, разказва героят на Румяна – сякаш антиципирайки политически коректния тип читател (-ка) именно на фикционалния разказ, който ще бъде поместен по-сетне в книга. Колкото до биографичния разказ за младия писател след оставането зад граница, той е предварително изигран с престоя на Бисеров в емигрантския лагер в Нюрнберг – именно там ще прекара Марангозов месеци. За лагера в Цирндорф, нюрнбергското предградие, разказва и Димитър Бочев.

И още едно „предсказание“: смъртта на майката и реакцията на героя, режисирана в стилистиката на „нулевото писане“ на „Чужденецът“ на Камю, но и според предстоящия личен опит на емигранта след години в моргата на Хамбург. Той не посещава гроба и повторно, но разказва това посещение, навярно тъкмо каквото е предполагал през 1959 г., че би било:

Отидох да видя гроба на майка си. Той беше скромен, с евтино парче гранит и няколко повехнали стръкчета цветя в чашката, останали от лятото. Постоях десетина минути, както подобава: с наведена глава и отпуснати ръце, сетне си тръгнах. Отвратителен дъх на гнило ни лъхна на излизане от гробищата (с. 170).

И последното, все още траещо осъществено „предсказание“: както своя герой, и писателят заминава за Родопите: през есента на 1959 г. – за да пише репортаж („Серпантини“, в който разказва за живота на българомохамеданите в Тешел, селище в охраняваната гранична област на юг от Девин, излиза в сп. „Септември“, кн. 1, 1960). Сега пък прекарва топлите месеци именно в Родопите, в просторна къща, която се намира в едновременната гранична зона, на метри от пустия днес път за Рудозем – изникналия с първите петилетки металургичен град, който се строи в романа „Пътуване към себе си“ на Блага Димитрова. А дипломиралият се за инженер герой в развързката на

шу режима при Илиев 2006: 182-4. Там накратко се разказва и за замисленото бягство: „През август 1952 г. Петър Балчев с участието на Цветан Марангозов и Тодор Атанасов намислили да организират ново бягство през границата. Но в процеса на подготовката били разкрити и задържани в III районно управление на МВР, където подписали декларация, че няма да се занимават с такава дейност и били освободени. При разпита му в 3-то районно на МВР Петър Балчев изглежда, че изпаднал в малодушие и изявил желание да се поправи и сътрудничи на ДС и да разкрие нелегалната радиостанция, за която бил разпитван. Разкайвал се за извършеното от него и декларирал, че ще стане добър гражданин.

Решението на следствените органи било да бъде освободен от ареста на ДС при столичното управление на МВР по „оперативни съображения“ (Илиев 2006: 184).

При разследването на групата такава цена е трябвало да плати и Цветан Марангозов, тъй като според огласеното „Решение № 2-1287 / 23. 04. 2018 г.“ на Комисията по досиетата датата на вербуването му е станало на 16. 09. 1952 г. – точно по времето, когато планът за бягство е разкрит.

романа „Безразличният“ според второто издание от 2000 заминава за Девин, закъдето се е бил запътил и беглецът преди години.

Романът разказва и за плътното съжителство, едва ли не „сприятеляване“ с офицера вербовчик и следовател (отново тема, засегната неколкократно във вече цитираното изследване за Георги Марков, срв. Пелева 2017: 184-185). Проследяването на дословното повторение или пренаписването тъкмо на тези епизоди в новата редакция на романа от 2000 г. в съпоставка с ранния допустим (и от авторовата автоцензура, и от редакторите, предварящи цензурата) вариант излага най-достоверно вербуването, но и свидетелства за предела на правото да си искрен, навярно и за колебанията на вербувания – заявени или случайно изплъзнали се.

В съпоставката с второто издание на романа веднага изпъква, че романът от 1959-а дава много по-плътното усещане за тогавашното софийски пейзаж, както за етикета на соцообщуването. Конкретиката на началното изречение „Седяхме в „Казака“ в новото издание е станала символика: „Свещите зад стъклата на отсрещната църква догарят“. Условностите, разбираеми за соцживеенето от 1950-те, изтъкват делничните реплики и навярно вече изискват специално обяснение за днешните млади читатели; някои са неведоми и за моя опит от детство през 1970-те. Такива са: редуването на „господин“ с „другарю“ (и коментарът „Другарю“; досмеша ме“, с. 12); реплики като „имам квартиранти“; старият Стоименов се крие, че слуша емисиите по Радио Лондон; магазинчетата по „Дондуков“; „журовете“ на наследниците на буржоазния „бомонд“, на които се играе покер; пренасяне на въглища за зимата; „Бързо като гъба пред Градската градина изникна бял квадратен мавзолей“ (с. 140). Но пък бих се запитала какъв е този митинг вечерта, с официални лица на трибуната, сред които Георги Димитров, осветяван с прожектори (с. 39 и сл.)?

Картите, една от обсъжданите от Инна Пелева теми, в романа от 1959 г. е пестеливо и съвсем буквалистски спомената, като че ли само за да характеризира определена социална група. Но докато се раздават картите, върви разговор, в който се обсъжда съвременното общество и от карето долитат реплики и коментари. За потенциала ѝ да разбули неонасловени мотивировки и двулчие обаче сигнализира решителното „Нека говорим с открити карти“, изречено тъкмо от герой, който иска да „излезе от играта“ – да не поеме риска от минаване на границата (с. 35). Мотивът е допълнен и дообработен с още асоциации и намеци при второто издание.

Също така разлики има в цитираните имена, които трябва да съотнесат разказа с определени литературни или общокултурни престижни образци (например „Остап Бендере“, с. 60, липсва от второто издание, но пък изникват отново от руската литература проектът на Шигалъв или писмото на Кирилов. В първото издание остава да виси репликата „Кажи за Достоевски!“; с. 29, а самото разказване за „бесовете“ на Достоевски с точните препратки е

разгърнато вече при второто издание, с. 26⁸).⁹

Впечатляваща за днешните критически анализатори е характеристиката „безразличният“ и към нейното тълкуване се насочват редица коментари (срв. Ефтимов 2013: 227 и сл.).¹⁰ В романа от 1959 г. първото състояние и настроение е скука („Скуката бе станала наше ежедневие“, с. 7), „странна отмалялост“ и умора (с. 8-9). Още тук прозвучава и мотивът за дилетантството (срв. с. 7, 19, 30 и др.) и смазващата характеристика на Гавраил: „Ти си една жаба! [...] Жаба, която всеки невнимателен минавач може да стъпче“ (с. 9). Безразличието е „защитна броня“ (както твърди баща му: „Векът е брутален и индивидът трябва да се изолира от простацината!“; с. 14). Тази крехкост на безразличния по-сетне е успоредена с определението „чужденец“ (с. 55), с което отзвучава така властната отвъдбългарска тема за отчуждението, нашироко обсъждана впрочем и от водещи български интелектуалци като Цветан Стоянов или Асен Игнатов през следващото десетилетие.¹¹ Но тази характеристика на аза има паралел и при героите на популярната градска проза, какъвто е Равик от „Триумфалната арка“ на Ерих Мария Ремарк (1945), беглец и чужденец в Париж. Освен философски и нравствен проблем, и необичаен екзистенциален опит, чужденецът е благодатен за повествованието персонаж. Ако продължим с превъплъщенията на безразличието, то е самота (след като остава сам в бягството, качил се във влака, героят се успокоява, като решава: „Безразличието, ето какво исках да постигна. Безразличието – ето какво беше главното. Нима имаше нещо необикновено в моята самота?“; с. 84).

Както стана дума по-горе, безразличието може да се опише и като безсърдечие на героя чужденец към смъртта на майка му (с. 120). Но синоним (или метастаза?) на безразлично повтарящото се „все едно“ на героя може да

⁸ Тук и по-долу цитатите от второто издание на романа „Безразличният“ са дадени по страниците според последното засега четвърто издание на романа от 2007 г. (Марангозов 2007).

⁹ С многобройните препратки към герои или сцени от романите на руския писател младият български белетрист не крие амбицията си да преразкаже своята социална реалност през „кода Достоевски“, срв. обесването на Гавраил – единственото спасение от „бесовите“ му; повтарящата се характеристика „злоба (с. 7, 25, 132), въздигането на влюбения като Альоша Карамазов и княз Мишкин (с. 56).

¹⁰ Още по-стъписвашо става това име в контраст с агентурното име „Деян“, което беше огласено наскоро.

¹¹ Срв. Асен Игнатов „Типология на отчуждението“, в: Тъга и порив на епохата. София: Български писател, 1968. За отчуждението е неговата унищожена в ръкопис книга, за която разказва Д. Бочев.

През 1966 г. Цветан Стоянов публикува „Отчуждение и литература“ като увод към замисленото изследване за отчуждението в западната литература от XVIII век насетне (от „Идеи и мотиви на отчуждението в западната литература“ е завършен само първият том, публикуван в том 2 от посмъртния двутомник Съчинения. София: Български писател, 1988.

е и „коравосърдечие“ (след сълзите на влюбената Ана „[б]ях развълнуван и побързах да си кажа: все едно! Коравосърдечието днес е също така необходимо, както да знаеш да караш велосипед и да пишеш на пишеща машина“, с. 128). Безразличието може да се покаже като „цинична учтивост“ (с. 63), но на моменти не може да се поддържа дори медикаментозно – и кофеналът не помага срещу главоболието (с. 128). Сред многото коментари на безразличието, което преминава в нравствено уродливото, е посочена и отвъдбългарската му генеалогия: „[р]ационализмът на времето ни направи циници“ (с. 29). Ала когато идва отстрани, когато го прояви друг, героят може да се възмути – или изненада? – от „цинизма на думите“, усетен в любезното безразличие на лъжеца Ачков („опари [ме] като въглен“, с. 150).

Отново като цинизъм писателят определя днес първите си писания.¹² Именно като изваждане на показ на тези „скрити грехове“, всъщност по-скоро за да се проверят до каква степен не е така, потърсих някои от тези ранни публикации и по-долу давам списък на заглавията, с които се запознах (вж. Приложение).¹³ Появява се младият Марангозов и като автор на карикатури – в тандем с художника Роланд Шнеевайс (с псевдонима Шнеемаер – вж. в. „Труд“, бр. 189, 8. VIII. 1956, с. 4; Шнеемар – вж. в. „Труд“, бр. 193, 12. VIII. 1956, с. 4) и самостоятелно (напр. в „Международен карикатурен преглед“ редом до карикатура от Борис Димовски – в. „Труд“, бр. 219, 15. IX. 1957, с. 4). Според днешните разкази на автора това са преднамерено направени материали, които е трябвало да задоволят очакваните норми, и най-вече – гарантиращи отлични и сигурни хонорари. Механизмът за цинично възползване за направата им впрочем също е показан в първото издание на романа: „Карикатуристите рисуваха Аденауер като бухал, като папагал, нахлупваха му нацистки шлем, слагаха в ръцете му секири и шмайзери“ (с. 53). Наясно с тази технология на писането-за-хонорар е и успешният журналист, герой в повестта „Портретът на моя двойник“ от Георги Марков (да припомним, че в своя прочит на развързката на повестта Инна Пелева я тълкува с понятия като „разправата с цинизма и измамничеството на аза“ – допускайки като въпрос „дали всичко това не е синекдохично означение на някакъв интериорен

¹² Темата за неизповяданите грехове минава през интервютата на писателя от 1990-те. В контекста на едно обсъждане за пренаписаните биографии след политическата промяна от 1989 г. с една горда прямота на самоосъждането Марангозов казва: „Но аз нямам право морално да аргументирам, защото и аз съм писал за пари производствени репортажи и разкази с праволинейна тенденция. И аз бях понякога като всички опортюнист и се люшках между омразата към режима и необходимостта да оцелееш някак. Нали бяхме убедени, че целият ни живот ще протече под знака на режима“ (Марангозов 1994).

¹³ Започнат въз основа на началния списък на публикациите, подготвен от Диана Ралева (Ралева 2002), предложеният по-долу списък е допълнен с нови заглавия, които открих в други годишници на посочените издания, но и той е временен и в никакъв случай не претендира за пълнота.

процес“, Пелева 2017: 209).

Говори писателят днес с презрение, което издава гузност, но то оставя привкуса на своеобразно самоизтъкване за умелото боравене с двойните конвенции за шамповане на успешни публикации, подобно на двойника от повестта на Георги Марков, а и на фикционалния разказвач на „Задочните репортажи“. Други факти и лични признания пък говорят, че е отдавал особено значение на писателството. Все пак след емиграцията си той превежда и предлага за публикация части от тези ранни текстове – според устни разкази на писателя глава от „Безразличният“ превежда Стефан Йовев¹⁴; разказът „През зида“ (Литературен фронт, бр. 31, 31 юли 1958, с. 2), чийто сюжет отново е бягство и прехвърляне „през зида“ на затвора, е включен в немскоезична антология с къса проза (устно свидетелство на автора). Отново според личен разказ на автора именно изчакването да излезе романът е било причина да не бърза с оставането си зад Желязната завеса. С други думи, освен хонорара, писането е имало и друг залог и това е да докажеш името си на писател, и то на писател, който пише извън шаблона, а и извън цинизма на съзнаваното двуличие.

Разбира се, заминаването на младия Марангозов може да има много ясен мотив не просто в литературното му обкръжение и разгула на посредственост, накичена с партийни клишета, а поради натиска на службите. Откъм интимните мотиви можем да гадаем дали бягството не е израз на надеждата, че ще се измъкне от примката на подписаната декларация за сътрудничество, и че веднъж завинаги ще тури край на така срамната близост на младия бонвиван и писател с агентурната благонадеждност. И най-трудното за признаване очакване – че може би ще получи признание за своето умение да пише, ще може да продава писането си, но вече честно – без нагаждане по модел. Всъщност скоро става ясно, че няма възможност просто да продава писането си. Всеки пазар и императивът за бързо публично признание имат своя матрица. Темата на първата успешна пиеса и филм на Цветан Марангозов в емиграция – „Бунтът на покорните“ е подозрително подходящ за прохождането в кариерата след бягство от соцлагера – и така творецът отново се оказва впримчен в конюнктурата. Но скоро се отърсва от нея със следващите си късометражни филми.

Много по-покъртителен документ за „конюнктурата“ на натиска на режима и за плътното присъствие на службите в живота на „следения човек“ е съдбата на героя на романа „Безразличният“ – останал неразчетен и безинтересен иначе за конюнктурно отзивчивите към сменящите се вълни на про- и антикомунизъм медии. За този двойник на протагониста става дума още в първите страници и случайната среща пред дома на внезапно емигрирания

¹⁴ Същевременно писателят се отказва от преиздаването на романа (Марангозов 1994), тъй като желае да се освободи от спомена за наложените поправки и компромиси.

Бисеров скоро прераства в съдбовна. Но и героят скоро подхваща една съвсем не безразлична игра, по-скоро опит за блъф с тайнствената власт на нелепо изглеждащия закръглен Григоров („нисичък плешив мъж, с кръгло чипоносо лице“, „в сив износен костюм с тесни рамене“, значка с релефа на Ботев; разпитва „[с] усмивчица на хитро дете“ с. 10-11): отново при случайна среща във време, когато вече планира бягството си, именно Николай предлага да седнат да пият нещо и го завежда в „Казака“, а на едва крепящия се частник Мишока сервира жестоката лъжа, че пред него е бившият собственик на фабрика за бонбони „Флора“ (с. 67-68). И ето че тъкмо Григоров, вмесен в това непредизвикано предателство, заявява на безразличния интригант, „че го вижда на длан“ и че „не е лош човек“ (явно въпреки дебелашката му шега) (с. 69), което пък автоматично затваря уж свободно играещия в съвсем други зависимости и подчинености. По-сетне този герой ще заплашва друг участник в конспирацията – адвоката Керемидчиев, че ще донесе (с. 75); държи го в неизвестност дали е издал съучастниците си при разпитите (с. 130). А в нощта преди заминаването вижда насън следователя, както и другите си познайници, и неведомите му маршрути минават покрай малка къщичка, където е Григоров и където може би сервират коняк и абсент.

Наистина опитът му за бягство свършва именно до Григоров. Тъкмо Григоров е насреща след задържането за бягството и тутакси започва да брани младежа, защото не е стрелял. Срещите им минават в поредица от размени – на цигари, благи предупреждения („Помислете си добре още веднъж“, „Изберете си пътя!“ с. 109) и писане на показания; погледът на Григоров го окуражава по време на процеса. По-сетне сам Безразличният пише на Григоров за уреждането на следването си в политехниката („Това писмо сетне ми струваше немалко угризения и криворазбрано унижение, но в последна сметка то се оказа най-разумното, което бях направил от години насам“, с. 125). Героят подчертава (за свое успокоение?), че никого не е издал, но често го сграбчва яд за това („Отново съжалих за миг, че не казах на Григоров за тяхното съучастие“, с. 130). Дали обаче излиза сух на цената на „малко самокритика, унижение, повече чувство“, както го съветва „доброжелателно“ бивш състудент (с. 131)? С отпушването на пътя към бъдещата кариера на героя Григоров му пише: „[...] нашите разговори не са минали напразно“ (с. 136) и Николай не крие удовлетворението си: „Григоров бе удържал на думата си“ (с. 143).

Тъкмо така благо и коректно за грижовната дружеска бдителност на службите трябва да разказва едно повествование, за да мине през блюстителите на конвенциите на соцкнигоиздаването. И все пак, едно двойно четене, което желае да отхвърли както конвенциите, така и конспиративната многозначителност, ще види, че в хода си репликите не лъжат за онова, което е реалност, станала известна едва с разсекретените имена от комисията по досиетата на 23 април 2018 г.: единствено покровителството на службите е гарантирало

разрешаването на всякакви главоболия по пътя към сносна кариера.

Затова особено любопитно е как този императив за двойно четене отпада при второто издание и как с късна дата е разказано това удвояване на личния живот с бдителността на службите (съпоставка между двете издания именно на концептуално ниво предлага Ефтимов 2013: 263 и сл.). В контекста на 1990-те конвенциите за политкоректност са обърнати наопаки и последвалата разгневеност срещу идеологическия натиск избухва дори в отклонения, които едва ли са били в периметъра на знанието на пишещия млад автор в края на 1950-те. Други навярно безвъзвратно са потънали със замисъла и първия ръкопис, а тъкмо те биха били единственият достъп до това повратно за българското общество десетилетие на 1950-те. Съвсем очебийни са и епизодичните отскачания към медийни образи, емблематични за 1990-те (например премръзналите циганчета около кофите за боклук, с. 37). Романът от 2000 г. има други лайтмотиви – някои срещаме и в късната поезия и есеистика на автора. Има много по-телеграфен и елиптичен стил. И много по-изобличителен тон: Гавраил се е преобразил в „Гаврата“. Както стана дума, други са цитираните имена: вместо да иронизира Мишока, като му подвиква „Остап Бендере“, във второто издание героят рецитира на Ана „Анабел“ на Е. А. По в превода на Георги Михайлов (с. 25-26). Кантовият цитат за „автономията на волята“, прочетен небрежно, стои на с. 18, но препратката към (авторитетното) име на философа е махната (срв. възстановяването на препратката при Ефтимов 2013: 239-240).

Сменена изглежда концепцията за безразличието. Ако героят на ранния роман влиза с тази характеристика, която се опитва да удържи, то при второто издание безразличието не изглежда състояние, постулирано от началото – вместо него тежат килограмите на „защитната броня“ и състоянието на безразличие постепенно се изгражда и добива екзистенциалното си значение. То отново в дълбоката си същност е „единачество“ (с. 72), но е загубило един важен съпътстващ знак – дилетантството.

Авторовата заявка да възстанови оригинала може да се види осъществена по отношение на сюжетното действие до развързката, обраснали обаче от по-късния авторов стил, според естетическата мяра на натрупалия нов опит като киносценарист, пък и увереност с признанието си автор. Изглежда за този нов тип разказване от особена важност е да „подпре“ сюжетния развой с ясни мотивировки. Авторът смело експлицира прототипите или цитатните препратки и безмилостно посочва – и разглобява клишетата, които са го „пленили“. Тази нова нагласа също е експлицирана: „[т]ази сцена е клишетото, което ме е пленило“ (с. 46); срв. в първото издание задържането от граничаря: „Стоях спокоен и безучастен, като че ли наблюдавах сцена от филм“ (с. 92). Вместо двойната игра и загатване за реалния сюжет – кодирани по правилата на 1959-а, – разказвачът експлицира. Навярно такава е съдбата на всеки късен разказ: да експлицира. И да нарежда сюжетите си според

условностите на своето време. Да разказва за своето време, припомняйки си малките му отмъщения, каквито са вицовете като този за Цола Драгойчева и Добри Терпешев в операта (с. 23-24).

В късното повествование се появява и достатъчно остро щрихиран аналог на пишещия и това е писателят Мушанов – един от четворката картоиграчи, който именно играе нечестно. Ето че не само писателството, а и играта на карти е експлицирала своето иносказание, загатнато в романа от 1959 г. и останало латентно, доловимо само в съпоставка с другите фикционални картоиграчи в творби на български автори.

Запазен е епизодът с първата среща със следователя, но режисиран с много предрешена заплашителност, срв.:

1959

Когато излязох, от тъмното насреща ми изскочиха ненадейно четирима мъже. Един от тях носеше униформа на офицер от милицията. „Забърка се тя една!“ (с. 10)

2007

На излизане в тъмното на входната врата ме причакват четирима цивилни и един офицер от милицията. (с. 10)

Карето е развалено, човекът от милицията го гледа от страни – надзирава го.

В по-късния разказ при срещите на героя с Григоров директно се предлага подписването на декларация за сътрудничество още при първия разпит (с. 94), сетне следователят дебне търпеливо и „не настоява“ (с. 96), но при случай подновява искането и дори го нарича „шанс“ – „Не пропускайте този шанс!“ (с. 107), рекламира си предложението така, както по соцтелевизията кандардисваха зрителите за участие в държавната лотария. Когато вече освобожденият Николай пише на следователя, той предава съдържанието на писмото си така: „Моля го да съдейства за приемането ми в политехниката, без да обещавам каквото и да било“ (с. 112). И ето че върху Николай се излива масирана и най-всеотдайна агитация да стане колаборационист. Сипят се съвети от най-близките му. Баща му си има оправдание – защото те ни лъжат, ние пък ще ги лъжем със сътрудничество. Както в стихотворението „Честно лъжем“ от първата Марангозова стихосбирка „Децата на Русо“ (1991):

Стиснахме ръце
и се прегърнахме

Но аз видях в очите му
че ме излъга

Но той видя в очите ми
че го излъгах

Но аз видях в очите му
че той видя в очите ми
че го излъгах

Но той видя в очите ми
че аз видях в очите му
че ме излъга

Но аз видях
че той видя
че двамата се лъжем

Какво пък – няма нищо тъжно

Честна дума ни излъга
още в люлката
– честно лъжем

Всеки един от героите и самият Николай знаят, че непрекъснато изричат лъжи, както и че чуват лъжи („- Лъжеш! Не сме пияни. Винаги лъжеш! Всички лъжем! Това ни е останало – да извъртаме нещата. Аха!“, казва Гавраил в края на първата сцена – в изданието от 1959 г., с. 9; „честната лъжа“ стои между Николай и обичаната от него Ана: „Обещах. Излъгах. Тя знаеше, че лъжа“, с. 59).

Алиби за подлостта да подпишеш декларация според бащата е постигането на по-важната цел – следването. Гавраил също го съветва да подпише и дори сам се предлага за жертва, за която да доносничи. Е, тъкмо в тази лавина от готовност да се сътрудничи приятелите стават неразличими от ония „доброжелатели“, за които става дума в „Гъбата“. Безразличието става неразлично от предателството, което пък е норма на времето и според тълкуванието при Йордан Ефтимов, срв. „Според разказвача на Марангозов времето изисква предателство. [...] героят на Марангозов трябва да извърши предателство към самия себе си“, Ефтимов 2013: 235). Но след като е неразлично от предателството, безразличието е и цинизъм – и навярно също тъй безнравствено. Дали цинизмът на „аз знам, че ти знаеш, че те лъжа“ е средството да се откъснеш от примката на системата, да запазиш свободата на изборите и преценките, или напротив, тъкмо той те завлича с баналността си в зло и това е безпрекословната победа на системата? Може ли това да е успокояващото всезнание за двойната игра на журналистите, които трескаво са събирали следващия брой на *Le Combat* на улица „Реомюр“, докато нацистките офицери са пълнели парижките кафенета? Има ли друго измъкване от примката освен да избягаш от системата – в нелегалност, в емиграция, – за да подриваш системата, но и неизбежно като строиш нова система? „Оскотяването“, казва Гавраил, е „последното ни средство за съпротива“ (с. 120, 2007).

Отново във второто издание именно за илюзията, че „можем да надхитрим дявола“, говори бащата (с. 122) или се опитва да осъществи синът Николай (с. 174). Докато говори за оскобяването – „последното ни средство за съпротива“ – Гавраил се опитва да свири прелюдията на Рахманинов, преди да отнесат продаденото пиано: „Хамалите изнасят пианото. Гаврата маха подире с ръка като на заминаващ влак“ (с. 120). Отново за това всесилно „последно средство“ мисли Николай в купето на влака, където ще подпише декларацията и ще получи първото „задание“, докато пресмята следващия си ход – и то тъкмо с метафориката на играта на карти: „[с]ега ще извадя последния коз, който винаги печели“ (с. 174). Развързката за Гавраил е въжето на самоубица – едно от явяванията на „бесовете“ на Достоевски; за Николай това ще бъде пак самоубийственият скок, който отнася със себе си и двойника изкусител. Постигнато е максималното безразличие – неразлично от убийството и смъртта. Именно със смъртта, и то режисирана в зловещия експресионизъм на отърколилата се прерязана от стоманените колелета глава завършва романът – според замисъла и според възстановяващата го късна авторова редакция.

А според първото издание безразличието води героя до строителната площадка в Родопите – тъкмо към местата на усилено изграждане тръгва и героинята на романа „Пътуване към себе си“ от Блага Димитрова (1965), а и на безбройните очерци. Но за безразличния, избрал този път след принудителната смяна на развързките, изграждането и примирението става другото име на самоубийството и заклинание за спасение от двойствеността и угризенията за цинизма. Затова във възстановеното второ издание той изрича закланателното: „Ще изпреваря десетилетията, които ми предстоят!“ (с. 275).

Фикционалната смърт не може да избави от дълголетното отмъщение на Доброжелателките. Успяват ли все пак да се преборят „с Лукавия“ написаните свидетелства сами по себе си, творбите, изтръгнати от съзнанието и от собственото страдание, за да съхранят паметта за човешкото, извън биографичното време или менливите човешки избори? Този въпрос също рикошира о един от основните пунктове, на които се гради интерпретацията на Инна Пелева за поколението на 1960-те и за емигрантското битие на Георги Марков, а според ясно заявената позиция на изследователката, разгръщаща толкова внимателно текстовете на соца, не – или според нейното уточнение текстовете не могат да затулят онова, което е собствено биографията им (Пелева 2017: 69).

Колкото до самите автори, те са склонни да изрежат част от публикациите си от своите биографии и „Георги Марков гледа на ранните си текстове като на срамни, злепоставящи го проби“ (Пелева 2017: 135). Цветан Марангозов не желае да говори за първите си публикации с изключение на две-три, а цинизмът на успешно продаваните му карикатури го отвращава. Тези първи текстове са станали за него травма, от която желае да се освободи, да „повърне“. И все пак, тази наложена забрана за припомняне не означава, че тези публикации не могат да бъдат изровени *de visu* след упорито прелистяне на

ежедневници като „Вечерни новини“, „Труд“, „Българска армия“, „Отечествен фронт“ или ресорни месечни издания като „Български воин“, „Наша родина“ или „Младеж“, впрочем първите две луксозно издавани и професионално списвани. Предложеният в Приложението списък бездруго ще бъде допълван, стига да се намерят интерес и търпение у любопитни литературни историци и библиографи. Но и в събраното дотук прави впечатление, че някои от сюжетите доразвиват епизоди от романа „Безразличният“: „Рокада“ има за сюжет срещата с бившия богаташ, който се препитава, като разтоварва възлища, каквато съдба чака Мишока; в купето на влака в „Завист“ героят среща стар приятел, станал един от бодрите строители на новата икономика. Герой с фуражка, натоварен с тайна мисия, вместо това дебне на гарата в Подуяне своя инквизитор, стискайки в джоба си осеммилиметровия колт, в разказа „Отмъщение“. Друг разказ има за герой войничето Али, а персонаж с такова име се мярва и в килията в Пазарджик. За българин учител в Западен Берлин, беглец, който обаче след разговор с немец решава да се върне в социалистическия сектор, е разказът „Урок по география“. „Горещи часове“ пък разказва за задържането на мъж и жена, които се промъкват към границата сред родопските планини.

Теми от романа, включително преминаването на границата или завръщането на беглеца, са обект на разкази или очерци, някои от които могат да се видят и в цитираните по-горе издания. Цветан-Марангозовите ранни текстове стоят редом с публикации на „младите пера“ Васил Попов, Николай Хайтов, Йордан Радичков, Любен Дилов, В. Диаватов (Стефан Гечев) и др., и като тях са в един хибриден между литературата и изискванията на медията стил, а това е стилът на лаконичното динамично писане, на ръба на репортажа: „[в] началото на 1959 г. [...] започва да кипи от очерци [...]“ (Станков 2010: 48). Със самото си особено положение между литературата (книгата) и журналистиката (ежедневната преса) тези текстове дават своеобразен отговор на толкова обсъждания в схоластиката на социалистическия реализъм въпрос за отношението между реалност и художествена литература, въпрос, пътем засегнат неколкократно и в изследването на Инна Пелева, като – без теоретизации и казуистика – го решават с пълно присъединяване към репортажния тип писане, плътно прилепено към случките или реакциите, без коментари, поетизми или тълкувания.

Тъкмо по това време, в края на 1950-те, и далеч извън тясно идеологическия периметър отговор на това съотношение между реалност и литература дава особено авторитетното с международното си признание и тотален читателски успех писане на Ърнест Хемингуей, преклонението към което пазят българските автори (Станков 2010: 43), до най-ново време впрочем. Десетилетия преди това всеобщо харесвани бестселъри са и книгите на Ерих Мария Ремарк, който пробва същото безстрастно писане с журналистически хватки. За българските им почитатели това са звезди на литературния небосклон,

а и двамата имат солиден журналистически стаж и познават технологията на масовите медии. Тогава е и времето, когато в американската преса първи успехи има смесването на литературни с журналистически техники в т.нар. „нов журнализъм“, който, без да си служи с догматични постулати, възражда реалистичния разказ и всъщност доста точно предлага образец за връзката на литературата със социалната реалност на практика, като превежда журналистическите принципи с чисто литературни похвати и ражда различни вариации на особения жанр факшън. А от набедените за слепи почитатели на стила „Хемингуей“ – и отстъпници от тези норми сред родната литературна гилдия е на първо място Васил Попов (Станков 2010: 43, 77-83), но и съквартирантът му от 1958-1959 г. Цветан Марангозов.

Ако след това очертаване на набиращата сила стилистична тенденция в българската литература, се върнем към тезата „важно е най-вече написано-то“ (несподеляна от Инна Пелева), бих могла да потвърдя валидността ѝ, но не като страна в спора за моралните ценности. „Най-важно“ е писането, доколкото то въдворява нов език, нова чувствителност, а те устояват съвсем независимо от бремето на моралните характеристики, с които авторите трябва да се нагърбят. В този смисъл писането на Георги Марков или на Цветан Марангозов са оцеляващите, предаващи дискурсивни умения и професионализъм в конципирането на разказа и „улавянето“ на динамиката му, адекватни на днешните писателски усети, както са били харесвани в съвременността си, ако и имената на тези автори, а и на обвинения в поклонничество на Хемингуей Васил Попов днес да не се ползват с известност, нито пък фикционалните им текстове да се четат и обсъждат тъкмо като направа.

И така, в завършека на това разглеждане на текстовете като свидетелство за едно историческо време, за лични и колективни казуси, ще изтъкна оформянето на фигурата на модерния автор, свързан с медиите, който заема своето място и в българска среда. Тъкмо автори с такъв едновременно национално немаркиран и породен извън българското почерк те се оказват и зад граница като емигранти, но като че ли не успяват да пренесат писателския си успех от старата в новата родина (или този успех се оказва довреме?) – впрочем все още архивът на българските емигрантски автори е твърде беден, за да може да се коментира социалното им положение.

С поколението на Цветан Марангозов се налага определен тип писане, с определени теми и стил, както и с места за опубличностяване, израз на особен манталитет и отношение на писателя към труда си, което може да се нарече професионализация, и който изглежда напълно конвертируем, доколкото следва едни и същи принципи на литературния пазар „тук“ и „там“. За младите „хемингуейци“ Васил Попов и Цветан Марангозов, а и за цялото тогавашно поколение, писането е означавало сътворяване, но и публикация с гарантиран висок хонорар. Отворено към медиите и заредено с воля за успех е и писането на Георги Марков. Любопитен въпрос, но няма следи за

отговора му засега, е до каква степен успехът на Цветан Марангозов след емиграцията му е оказал влияние за избора му да направи опит да се наложи като автор на небългарския пазар.

Постигането на успеха, т.е. едновременно на публичност и материална обезпеченост, би могло да стане единствено след като авторът се промуши благополучно както изпод идеологическите клишета, така и като накара да работят други клишета за динамичен разказ и за героика. В български контекст авторите живеят с усещането за своето дилетантство, но този лайтмотив от романа „Безразличният“ минава през цялата професионална кариера на Цветан Марангозов, автор на немскоезичните и доста популярни за времето си „Дилетантски песни“ (Diletantische Lieder от края на 1970). „Дилетанти“ са и по отношение на вълната на факшън литературата, макар да се пробват като автори на очерци. В тях те налучкват похватите на факшъна и фичърсите в модерната западна журналистика и спрямо тази тенденция наистина българските опити са „дилетантски“ – и същевременно синхронни и сродни. Отдръпвайки се зад случките, но с една преднамерена поза да се изтъкне нелитературното (надхвърлящото литературните конвенции), това писане пробва – отново съвсем дилетантски, – да се приближи до онова, което е „нулев почерк“, да си послужи с повествователните модели и стила на бестселърите – не високите езотерични образци, но литературата, която има публика и медиен успех. Събрала енергия от българската среда, след емиграцията творческата инвенция на Цветан Марангозов дава все тъй успешни резултати и в други медии: киното или радиотеатъра. Тази висока степен на професионализация и „овладяване на занаята“ отличава и писането на Георги Марков. Сякаш да повтори неговия успех в киното едно десетилетие по-късно напуска България и Георги Марков, ала очакването за така устремно развиване на овладения стил като че ли се препъва.

С репортажността сред езиците на българската литература се оформя едно направление, което властно я влече към актуалния отвъдбългарски модел на успешното писане. Може ли тази репортажност, намерила поръчители в лицето на световните бестселъри, която при това чинно изпълнява „партийната поръчка“ за сближаване на литературата и живота на колектива, да бъде „средство“ за справяне със злото, може ли обективността на репортажа да „излъже“ Лукавия? Същевременно това писане не е невинно, посветено на литературата сама по себе си. То поглежда към успеха – а цената да получиш признание в момента е да останеш във вече отлятата матрица – в обществено търсения модел.

И след тези отклонения извън мотива за двойничеството, но за това как (с какви реалистични техники) е разказано двойничеството и за двойната игра между теми и наративни техники в писането, ще завърша със своята убеденост, че все пак „най-важни са текстовете“, защото те са неоспоримо свидетелство, което ние можем да изпълваме с нашите смисли и тълкувания.

Най-категоричното потвърждение за тази пронизателност на драстичните метафори на породеното от факта писане, което ни дава Цветан Марангозов, е неговият монолог „Гъбата“ – безостатъчно признание и разчистване на сметките с „добронамерените“ и със системата, превърнала всеки един от хората в доносник и частица от престъпните ѝ схеми, свидетелство за една епоха от историята на българското общество, осмислена през универсални морални дилеми, и изразено чрез средствата на една модерна естетика.

Гъбата двукратно изниква още в романа „Безразличният“ от 1959 г. Първият път, за да предаде отвращението от един насилен флирт: „То растеше в мен като отровна гъба, извикваше погнуса и парещ срам от близостта на тази жена“ (с. 31). Втората поява като член на сравнението удря в патологията на обществото: „Бързо като гъба пред Градската градина изникна бял квадратен мавзолей“ (с. 140). Само това второ упоменаване е запазено при второто издание на романа.

В монолога „Гъбата“ – „публична изповед с гарантиран труп“ изникват отново двете значения – на отвращението и като метафора за съвременността, но и ред други вариации, които насновават към отвращението и самоизобличението на страха, на жертвата, превърнала се в пазител на насилническия режим. Лична изповед и автобиографичен опит се преплитат с философско-етичните идеосинক্রазии на епохата в „Усмивката на страха“. Неразчетеното признание за предателството – и предизвестената морална присъда:

Ако подпишеш празен лист
пред избора лагер или мастило
подписах без да ми мигне окото
Нормална реакция на самозащита
в ония времена
Никой не ни каза че мастилото може
да бъде
бавнодействаща отрова

Приложение

Списък на публикации на Цветан Марангозов
в българската периодика 1956-1960 г. по издания.

Сп. „Български воин“

Даскалът (кн. 4, 1956)

Али (кн. 7, 1956)

На гости при стария летец. Очерк (кн. 7, 1956)

Първа среща (кн. 11, 1958)

Горещи часове. Репортаж (кн. 12, 1959)

Преди стрелбата (кн. 10, 1959)

Кой си ти? Очерк (кн. 1, 1960)

Сп. „Наша родина“

Рокада (кн. 3, 1957)

При циганите в Сливен (кн. 6, 1960)

В. „Вечерни новини“

Урок по география (бр. 2197, 12 септ. 1958)

На ъгъла (бр. 2567, 24 ноем. 1959)

В. „Народна младеж“

Отмъщение (бр. 126, 31 май 1958)

Завист (бр. 69, 23 март 1959)

Сп. „Младеж“

Две чаши бира (кн. 11, 1959)

В. „Отечествен фронт“

Пред белия лист (бр. 4334, 3 авг. 1958)

В. „Народна култура“

Литература на гниенето (бр. 50, 13 дек. 1958)

В. „Народна армия“

Новогодишен подарък (бр. 358, 1 ян. 1960)

Сп. „Картинна галерия“

Станция 101 (кн. 6, 1960)

Сп. „Септември“

Серпантини. Репортаж (кн. 1, 1960)
Букет гладиоли (кн. 7, 1960)

Сп. „Пламяк“
Гушчерчето (кн. 5, 1958)

В. „Литературен фронт“
Пред зида (бр. 31, 31 юли 1958)

Цитирани източници

- Димитрова 1965: Димитрова, Блага. Пътуване към себе си. Роман. София: Народна младеж, 1965. [Bлага Dimitrova. Patuvane kam sebe si (Traveling to Yourself). Novel. Sofia: Narodna mladezh, 1965.]
- Ефтимов 2013: Ефтимов, Йордан. Преди и след емиграцията. Историята на едно самозачеркване. – Поетика на съгласието и несъгласието. Българската литература от 50-те и 90-те години на XX век и идеологията. София: Нов български университет, 2013, с. 221-295. [Yordan Efftimov. Predi i sled emigratsiata. Istoriyata na edno samozacherkvane. (Before and After Emigration. The Story of a Self-deletion). – Poetika na saglasiето i nesaglasiето. Balgarska literature ot 50-te i 90-te godini na XX vek. (Poetics of Approval and Disapproval. Bulgarian Literature of 1950s and 1990s, and Ideology). Sofia: New Bulgarian University, 2013, pp. 221-295.]
- Илиев 2006: Илиев, д-р Николай. Нашата борба против болшеvizма. София: Българи, 2006. [Dr Nikolay Iliев. Nashata borba protiv bolshevizma (Our Struggle Against Bolshevism). Sofia: Balgari, 2006.]
- Манчев 2002: Манчев, Боян. „Децата на Русо“: Насилието без Свещеното. – Битие и идентичност. Цветан Марангозов. Поетът, писателят, драматургът. Състав. Елка Константинова, Мариета Иванова-Гиргинова. София: Боян Пенев, 2002, с. 7-15. [Boyan Manchev. “Detsata na Ruso”: Nasiliето bez sveshtenoto (“Rousseau’s Children”: Violence Without the Sacred). – Bitie i identichnost. Tzvetan Marangozov. Poetat, pisatelyat, dramaturgat (Being and Identity. Tzvetan Marangosov. Poet, Novelist, Playwright). Sast. (Ed.) Elka Konstantinova, Marieta Ivanova-Girginova. Sofia: Boyan Penev, 2002, pp. 7-15.]
- Марангозов 1959: Марангозов, Цветан. Безразличният. Роман. София: Български писател, 1959. [Tzvetan Marangosov. Bezrazlichniyat (The Indifferent). Novel. Sofia: Balgarski pisatel, 1959.]
- Марангозов 1994: Марангозов, Цветан. Дисидентството започва в лагерите на смъртта. Интервю на Иван Борисов. – 24 часа, бр. 41, 12 февр. 1994. [Tzvetan Marangosov: Disidentstvoto zapochva v lagerite na smartta. Intervyu na Ivan Borisov (“The Dissidence Begins in the Camps of Death”. By Ivan

- Borisov). – 24 chasa, No 41, 12 fevr. 1994.]
- Марангозов 1995: Марангозов, Цветан. Гъбата, или обратното на обратното. Монолог. Усмивката на страха. Картини на едно завръщане. София: Христо Ботев, 1995. [Tzvetan Marangosov. Gabata, ili obratното na obratното. Monolog (The Mushroom, or the Opposite of the Opposite. Monologue). Usmivkata na straha. Kartini ot edno zavrashatane (The Smile of Fear. Pictures of a Return). Sofia: Hristo Botev, 1995.]
- Марангозов 2007: Марангозов, Цветан. Безразличният. София: АБ, 2007. [Tzvetan Marangosov. Bezrazlichniyat (The Indifferent). Novel. Sofia: Ab, 2007.]
- Пелева 2017: Пелева, Инна. Георги Марков. Снимки с познати. София: Кралица Маб, 2017. [Inna Peleva. Georgi Markov. Snimki s poznati (Georgi Markov. Photos with acquaintances). Sofia: Queen Mab, 2017.]
- Ралева 2002: Ралева, Диана. Цветан Марангозов (1933). Библиография. – Битие и идентичност. Цветан Марангозов. Поетът, писателят, драматургът. Състав. Елка Константинова, Мариета Иванова-Гиргинова. София: Изд. център „Боян Пенев“, 2002, с. 163-168. [Diana Raleva. Tzvetan Marangosov (1933). Bibliographia (Bibliography). – Bitie i identichnost. Tzvetan Marangosov. Poetat, pisatelyat, dramaturgat (Being and Identity. Tzvetan Marangosov. Poet, Novelist, Playwright). Sast. (Ed.) Elka Konstantinova, Marieta Ivanova-Girginova. Sofia: Boyan Penev, 2002, pp. 163-168.]
- Станков 2010: Станков, Иван. Васил Попов. Релативизъм и полифонизъм. В. Търн.: Фабер, 2010. [Stankov 2010: Ivan Stankov. Relativizam and Polyphonizam (Relativity and Polyphony). Veliko Tarnovo: Faber, 2010.]